

– 1987. – № 1–4. С.160–173. 13. *Нова Рада. – 1917. – 21 трав.* 14. *Нова Рада. – 1917. – 31 трав.* 15. *Тинченко Я. Михайло Омелянович-Павленко. Генерал армії УНР // Військо України. – 1996. – № 9–12. С.52–53.* 16. *Савченко В. Український рух у російських частинах у 1917 та 1918 рр. // За державність. – 1934. – Вип.4. С.145–160.* 17. *Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. Доба Центральної Ради. – Ужгород, – 1932. – Т.1.* 18. *Солдатенко В.Ф. Центральна рада та українізація армії // Укр іст. журн. – 1992. – № 6. – С.35.* 19. *Голубко В. Армія УНР. 1917–1918. – Львів, 1997.* 20. *Євтимович В. Початки українського військового шкільництва в 1917–1918 рр. // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч.12. – С.7–11.* 21. *Михайлик М. Виступ Першої Української Військової Школи // Літопис Червоної Калини. – 1932. – Ч.3. – С.18–22.* 22. *Гончаренко А. Бій під Крутами // За державність. – Варшава, 1938. – Вип.9. – С.145–153.* 23. *Левченко С. Інструкторська школа старшин // За державність. – Варшава, 1938. – Вип.8. – С.119–140.*

О.Г.Макарчук, В.С.Макарчук

ПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ, ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА США ЩОДО УКРАЇНИ (1918-1921 рр.).

© Макарчук О.Г., Макарчук В.С., 2000

Висвітлено політику Франції, Великобританії та США стосовно України в період 1918–1921рр.

The politics of France, Great Britain and USA concerning Ukraine during 1918–1921 are elucidated.

Емігрантський український історик М. Мандрика дав таку оцінку політики держав Антанти щодо України після жовтня 1917 р.: “Союзники, як показали пізніші події, пішли цілком на сторону “великої і неділимої” Росії і дали їй нагоду подолати Україну” [1]. Це, звичайно, дуже спрощена оцінка. Швидше можна говорити про те, що носії ідей реставрації великодержавної Росії зробили ставку на Антанту, а остання, в свою чергу, мала можливість вибору серед широкого спектру антибільшовицьких сил – як великодержавних, так і націоналістичних. Російські ж великодержавні сили справили враження більш перспективних.

На англо-французькій конференції в Парижі 9–10 (22–23 грудня) 1917 р. англійською стороною був винесений на розгляд меморандум, в якому зокрема вказувалося: “Нашим першим завданням повинно стати надання субсидій для реорганізації України, на утримання козаків та кавказьких військ. Якщо Франція візьме на себе фінансування України, ми знайдемо, можливо, засоби для інших намічених цілей. Ми пропонуємо, щоб Україна в цьому питанні залишалася полем діяльності Франції, а ми візьмемо на себе інші південно-східні області країни” [2]. А 10 [23] грудня була підписана секретна угода, за якою Франція отримувала в якості зони впливу Бесарабію, Україну, Крим.

Великобританія в цей час вважає за потрібне зробити ставку на монархічні великоросійські сили. 20 листопада (3 грудня) 1917 р. британський військовий кабінет вирішив гарантувати генералу Каледіну надання усієї фінансової допомоги, якої він потребуватиме, незважаючи на витрати [3].

Франція, навпаки, починає в своїй зоні з визнання де-факто Центральної Ради 9 (22) грудня. Комісаром до Києва було призначено полковника Табуї. У представництві були ще двоє військових аташе – Ваньє та Дентц. Вже в січні 1918 р. англійський консул в Києві Багге ставить до відома В. Винниченка, що він, Багге, призначений своїм урядом “єдиним законним представником Великобританії в Україні на даний момент”. Пізніше консул дав знати, що Англія “надасть усю можливу допомогу українському уряду у виконанні його завдання по введенню доброго управління та боротьби проти центральних держав” [4].

Франція навіть надала Центральній Раді позику на 180 млн. франків [5], але після Брестського миру та фактичної окупації України кайзерівськими військами країни Антанти втратили всілякий інтерес як до Центральної Ради, так і до гетьмана Скоропадського.

Поразка Центральних держав у першій світовій війні активізувала політику Антанти на територіях колишньої Росії. В записці генерального штабу головного командування армій Антанти (листопад 1918 р.) вказувалося, що “лише в Південній Росії на самій українській базі повинні зосереджуватися зусилля союзників для того, щоб створити там основну базу російських національних сил і дати їм змогу здійснити наступ на Москву. Ця маса буде сформована з армій Денікіна та Краснова, місцевих контингентів, що будуть створюватися на Україні по мірі її окупації” [6].

Другий з’їзд КП (б)У в жовтні 1918 р. звернув особливу увагу більшовицьких організацій України на необхідність “роз’яснення масам робітників і селян небезпеки англо-американської окупації” [7], тобто й комуністична влада розуміла значення України в боротьбі за своє збереження.

З 16 по 23 листопада 1918 р. в румунських Яссах, а далі – аж по 6 січня – в Одесі проходила так звана Ясська нарада за участю представників Ради державного об’єднання Росії, Національного центру, Союзу Відродження, представлених В. Гурко, П. Мілюковим, В. Меллером-Закомельським та ін. З боку Антанти участь в роботі наради приймали її дипломатичні представники в Румунії: посланники – англійський – Барклей, французький – гр. Сент-Олер, американський – Вовічка та італійський повірений у справах – Аурітті. За їх участю відбулися два засідання. 17 листопада сер Барклей заявив, що союзники “бажають знати від представників Росії, що, на їх думку, можна зробити”, щоб “допомогти Росії в боротьбі з большевиками, відновити свою єдність, своє політичне і економічне існування”, для чого держави Антанти зроблять “усе, що в їх силах” [8]. Вже у першому зверненні наради вказувалося: “Тільки негайний прихід союзних збройних сил може випередити повстання антисоціальних та вузько-націоналістичних елементів” [9]. Однак, було б помилкою вважати, ніби інтервенція союзників розпочалася у відповідь на заклики “прийти на допомогу”. Втручання у справи колишнього партнера по військовій коаліції пояснювалося майже виключно міркуваннями власної політичної та економічної вигоди Англії, Франції, США, а не потребами “реставрації Росії”.

Сюди, в Ясси, прибула і місія Української національної ради. 30 листопада 1918 р. інформаційне бюро української армії повідомило про повернення з Ясс цієї місії до армійської штаб-квартири. Одним з небагатьох позитивних результатів візиту (загалом невда-

лого) до Ясс стало прояснення позиції Сполучених Штатів. Члени місії стверджували, ніби американський представник запевнив їх, що США вирішили наперед, ніби, подібно до Фінляндії, Україна повинна стати самостійною народною республікою. Право на утворення Української народної республіки належить, на думку США, лише Директорії та її республіканським військам [10].

В десятих числах грудня уже представники Франції досягнули принципової згоди про передачу українським збройним силам влади в основних містах України, включаючи Одесу, де перебував штаб французьких експедиційних частин. 12 грудня українські підрозділи згідно з досягнутою домовленістю, увійшли до Одеси. Одночасно під контроль українців перейшов Миколаїв, де незадовго перед тим висадився десант англійської морської піхоти. Від імені Директорії отаман Григор'єв підписав договір, пункт 5 якого підтвердив перебування англійського десанту в місті в якості “органа підтримання суспільної безпеки” [11].

Й. Сталін в статті “Дела идут” 14 грудня 1918 р. безапеляційно заявив: “Раз продавши німцям Україну, п. Петлюра тепер її знову продає англійським імперіалістам” [12]. Однак, далеко не все було настільки очевидним. 9 січня 1919 р. білогвардійський резидент в Криму генерал-лейтенант Пархомов в телеграмі денікінському штабу доповідав: “Кримські газети вмістили повідомлення про очищення німецькими військами, підтриманими англійськими кораблями, Миколаєва від петлюрівців” [13]. Той же Пархомов 15 січня та 1 лютого 1919 р. доповідав про прибуття британських військових міноносців до Євпаторії та про пересування британського контр-міноносця “Тюльбері” з Севастополя до Феодосії [14]. Як бачимо, “володарка морів” активно поводитися в спільно погодженій французькій сфері впливу, а її ставлення до відродженої УНР важко назвати дружнім.

Східна Європа в 1918–1920 рр. стала тим полігоном, на якому недавні союзники по Антанті намагалися закріпити свої виключні позиції в післявоєнному світі. Змагаючись за домінування в цьому регіоні, Франція, Англія та США тим самим боролися за світове панування. Про якісь погоджені дії доводиться говорити з великою обережністю.

Чи не першими зорієнтувалися в нових розкладах політики світових держав діячі ЗУНР. Буквально на другий тиждень після проголошення республіки її президент звернувся до президента Вільсона з проською узяти ЗУНР під опіку США. В зверненні особлива увага робилася на негативне ставлення провідних західноукраїнських державницьких сил до “большевизму” та “нігілізму” [15]. У держдепартаменті США – відповідно до славнозвісних “14 пунктів”, що передбачали розпад колишньої Росії принаймі на 5 частин: Фінляндію, Балтійські провінції, Європейську Росію, Сибір та Україну [16] – було навіть складено карту “Пропоновані кордони Росії”, де власне Росії залишалася середньоросійська височина, а до складу незалежної України включалися основні масиви сучасних українських територій.

У січні 1919 р. на південь колишньої Росії, до Одеси прибула американська місія, очолювана колишнім військовим аташе в Петрограді підполковником Рігсом. Завдання місії полягало у тому, щоб визначити, яка з політичних сил регіону має кращі перспективи в боротьбі за владу, аби саме їй надати необхідну військову, економічну та політичну допомогу. Членам місії заборонялося вступати в офіційні чи особисті контакти лише з більшовицькими організаціями чи їх членами [17]. Очевидно, петроградські зв'язки Рігса передбачили його ставку; зустрічався він з В. Шульгіним та членами колишніх Державних Дум та Державної Ради. “Рігс, – повідомляв у березні 1919 р. адміралу Колчаку його

одеський агент, – заявив, що велика Росія буде. В цьому він не сумнівається” [18]. Надати допомогу “добровільцям” Денікіна наполягав член місії капітан Беррі. Натомість майор генерального штабу США відкинув орієнтацію на монархічні великодержавні сили і зробив ставку на С. Петлюру : “Уряд Петлюри та “п’ятірки” (Директорії – Авт.) – компетентний, діє в інтересах розвитку торгівлі, сільського господарства і просвіти. Розглядаю Петлюру на Волині та Голубовича в Галичині з їх міністрами як здатних керувати країною” [19].

Зрозуміли нарешті необхідність співробітництва з українською стороною і французи. Після переговорів в Одесі та Бірзулі і реорганізації Директорії (12 лютого 1919 р.) Петлюрі вдалося підписати не зовсім вигідну для УНР угоду з Францією про військове та політичне співробітництво. Навесні 1919 р. Франція підтвердила своє запізніле визнання Директорії, тим більше, що це їй небагато коштувало – 14 березня війська Антанти полишили Миколаїв, а 6 квітня большевики увійшли до полишеної французами напризволяще Одеси. Не доводиться, однак, в усьому перекладати вину на Антанту. Агент Колчака з Одеси 15 березня 1919 р. доповідав: “Взагалі франко-українські відносини відрізняються крайньою відносною: французьке командування прийняло на себе перед українцями і з величезною твердістю виконує зобов’язання. Але інша сторона – українці – жодних зобов’язань не прийняла і даних нею обіцянок не виконує” [20]. Думається, в умовах розвалу української цивільної адміністрації та армії на початку весни 1919 р. Петлюра мало що міг.

У квітні 1919 р., виступаючи в британському парламенті, прем’єр Ллойд-Джордж оголосив: “Ми повинні підтримувати генерала Денікіна, адмірала Колчака та генерала Харкова” [21]. Місто Харків отримало чин генерала, а Петлюра та реорганізована Директорія з обойми англійських інтересів випали.

Згорталось і співробітництво з США. Посол Директорії в Парижі Сидоренко в лютому 1919 р. повідомляв, що українській делегації вдалося закупити для УНР в кредит на 5 років американського військового майна на суму близько 11 млн. доларів. Отримані товари уже прибули на винайняті склади в Марселі і Бордо [22]. Як відомо, нічого з цього майна до України фактично не потрапило. Натомість, з 1 грудня 1918 по 31 серпня 1919 рр, у найнапруженіший момент українсько-польських стосунків, зумовлених нападом поляків на ЗУНР, американські поставки (переважно військові) до Польщі становили суму в 122.089.061 долар [23]. Рахуються з сильними, допомагають сильним. Відсутність консолідації усіх українських політичних сил, чвари навіть в національно-демократичному таборі призвели до внутрішньої слабкості і втрати перспектив на міжнародну підтримку ідеї української незалежності.

Своєрідним лакмусовим папірцем стало ставлення США та Великобританії до польсько-української війни 1918–1919 рр. та спроб Франції якнайшвидше перекинути до Польщі армію Галлера. Ще 19 березня 1919 р. американський представник на Міжсоюзній комісії Версальських переговорів, постійний радник Вільсона з польських справ Лорд вимагав негайно укласти мир між Польщею та ЗУНР, залишивши за Польщею Львів та залізницю Львів-Перемишль. На вимогу Ллойд Джорджа та Вільсона голова польської комісії Ради Десяти Камбон надсилає телеграми командуючому українськими військами під Львовом та начальнику польського гарнізону в столиці Галичини з вимогою негайно укласти перемир’я на основі пропозицій Лорда [24]. А уже 18 червня Версальська конференція приймає т. зв. меморандум Бальфура: консолідувати петлюрівців та поляків, відкласти на майбутнє плебісцит в Галичині з метою визначення її державної приналежності.

Показово, як державний секретар США Лансінг “обґрунтовує” необхідність передачі Східної Галичини Польщі: “Має бути визнано, що 60 відсотків даного населення неграмотне і таким чином непридатне для того, щоб отримати право на самовизначення. Перш ніж воно досягне рівня автономії (не незалежності! – Авт.), йому необхідний час для просвіти. Кривною близькістю воно зв’язане з українцями, однак, здається, воно прихильне до поляків з причини відносно більшої стійкості уряду Польщі порівняно з урядом України” [25]. Він же запропонував розширити сферу діяльності польської адміністрації по р. Збруч. 25 червня 1919 р. Рада Десяти прийняла рішення про надання Польщі повноважень на окупацію Східної Галичини по р. Збруч. Говорилося, щоправда, про необхідність забезпечити “наскільки це буде можливим автономію цієї території і політичні, релігійні та особисті свободи мешканців”, а також, що: “4. Цей мандат буде діяти до майбутнього самовизначення мешканців Східної Галичини стосовно їх політичної належності” [26], але факт залишався фактом. Уряд США, на підтримку якого найбільше – ще з листопада 1918 р. – розраховували політики ЗУНР, виступив в особі Лансінга душителем не тільки незалежності, але й автономії Східної Галичини.

Однак в середині 1919 р. уряд США ще продовжував співробітництво з Петлюрою. Влітку 1919 р. на Україну – в штаб Петлюри, а потім до Денікіна – прибув американський бригадний генерал Жадвін. Він інформував Вашингтон, що: “Якщо армії Юденича, Польщі, Колчака і Денікіна будуть діяти спільно по виконанню наміченого плану, большевики можуть бути знищені” [27]. Петлюра до цього переліку не потрапив, але його представникам американською Ліквідаційною комісією мало бути передано майна та амуніції на 8,5 млн. доларів [28]. Якщо порівнювати цю суму з американськими поставками для Польщі (більше 112 млн. доларів тільки до 31 серпня), висновки напрашуються самі – запас кишеню не обтяжує. Щоправда, і надавалися ці поставки фактично безплатно. Оскільки уряд Директорії не був офіційно визнаний США, голова ліквідаційної комісії Паркер мусив радитися з Гувером, як вийти з цього скрутного становища. На пораду Гувера було створене напіванонімне товариство в складі І. Петрушевича, В. Тимошенка та С.-Ж. Серва, якому військові поставки “продавалися” за грошові знаки Директорії. Уряд Петлюри формально не ніс жодної відповідальності за інфляційні процеси, але й американці зуміли тонко обійти питання про дипломатичне визнання. Кажуть, в краплині води відбивається океан. США вважали, що дешевше відкупитися кількома мільйонами, ніж зв’язати себе дипломатичними стосунками.

20 серпня 1919 р. Польща звернулася до Ради Десяти з пропозицією послати 500-тисячну польську армію в похід проти Радянської Росії, читай – на загарбання України. Однак Ллойд-Джордж 15 вересня ухильно відмовив під приводом того, що “експедиція коштуватиме 30 млн. марок денно і невідомо, хто саме оплачуватиме польський похід”. Англія в цей час робить ставку на Денікіна, йому потрапила лєвова частка британської військової допомоги Росії (загальна сума цієї допомоги становила 14,5 млн. фунтів); в розташування денікінських військ прибула англійська військова місія в складі 2.000 офіцерів та сержантів. Зрозуміло, що дражнити російські монархічні сили підтримкою польської інтервенції на Україну в британські плани не входило. Тим не менше, фактом залишається те, що саме Великобританія не дозволила Польщі спробувати окупувати Україну вже восени 1919 р.

На початку січня наступного року Польща знову розпочала підготовку до свого військового вторгнення в Україну. 30 січня американський посланник в цій країні Гібсон звернувся до держдепартаменту за інструкціями щодо відповіді польській стороні щодо можливості надання допомоги для ведення військових дій [29]. Держдепартамент ухильно відповів, що не бажає рекомендувати полякам ту чи іншу політику, а 6 лютого державний секретар Лансінг оголосив про скорочення суми, призначеної на допомогу Польщі з 150 до 50 млн. доларів [30]. Не дістали масштабні польські плани підтримки і у Франції. Тим не менше, в лютому 1919 р. Польща отримала перші 100 вагонів з американськими військовими вантажами. До кінця квітня поляки отримали від США 20 тис. кулеметів, понад 200 танків, понад 300 літаків, 3 млн. комплектів обмундирування, 4 млн. пар армійських черевиків, медикаменти, засоби зв'язку. Франція надала 2 тис. гармат, 500 тис. гвинтівок, 3 тис. кулеметів, 300 літаків [31].

Про мету цих поставок цинічно писала “Таймс” 15 травня 1920 р.: “Союзники розглядають колишні східні окраїни Польщі та Україну не як ціль польських прагнень, а як частину Росії, яку можна прибрати до рук і облаштувати за допомогою поляків без участі большевиків” [32].

Наслідки, в т. ч. й міжнародні, походу 1920 р. польських військ спільно з армією Петлюри на Україну відомі. Зазначимо тільки, що “чудо на Віслі” було б неможливим без франко-англо-американської підтримки. Так, лише США в серпні 1920 р. терміново надали Польщі позику на суму 30 млн. доларів; до Данцігу (Гданська) прибули американські військові кораблі “Броєм-210”, “Марс”, “Марселія”, “Піттсбург” [33]. 10 серпня 1920 р. в Англії було оголошено, що флот отримав наказ бути готовим до виступу. Можливо, що без цієї підтримки большевики зуміли б відірвати від Польщі західноукраїнські землі ще у 1920–1921 рр.

Ризький договір у березні 1921 р. розділив Україну навпіл між двома імперськими силами (одна з них – радянська – формально визнавала УССР). Версальська конференція через 2 роки де-юре визнала це розчленування.

Доводиться визнавати, що підтримка ідеї української державності з боку Франції, Англії та США у 1917–1920 рр. була доволі-таки слабкою і непослідовною, якщо порівнювати, наприклад, з позицією цих країн щодо Польщі, Прибалтійських республік, Фінляндії. З іншого боку, власне самі українські політичні сили несуть левину частку відповідальності за таке “несерйозне” ставлення.

1. Мандрика М. І. *Дещо про роки 1917 та 1918 (Продовження)* // *Український історик*. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1977. – № 3–4. – С.80. 2. Ллойд-Джордж Д. *Военные мемуары*. Т. V. – М., 1938. – С.95. 3. Ullman R. *Intervention and War*. – P.46. 4. Margolin A. *From a Political Diary, Russia, the Ukraine and America. 1905–1945*. – New York, 1946. – P.183. 5. *Борьба классов*. – 1931. – № 2. – С.18. 6. *Из истории гражданской войны в СССР*. Т.1. – М., 1935. – С.86. 7. *Второй съезд КП(б) У. Протоколы*. – Харьков, 1927. – С.180. 8. *Красный архив*. – 1926. – Т.18. – С.106. 9. *Там же*. 10. Лихолат А.В. *Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине*. – М., 1949. – С.45. 10. *Южное слово*. – 1918. – 12 дек. 11. *Сталин И. Сочинения*. – Т.4. – С.185. 12. *Красный архив*. – 1928. – Т.30. – С.60. 13. *Там же*. – С.61, 63. 14. *Діло*. – 1918. – 13 лист. 15. *Foreign Relation of the United States (FRUS). The Paris Conference*. – 1919. – Vol.VI. P.268–269. 16. *FRUS. 1919. Russia*. – P.750.

17. *Красный архив*. – 1926. – Т.19. – С.37. 18. *FRUS. 1919. Russia*. – P.778. 19. *Красный архив*. – 1926. – Т.19. – С.38. 20. *Антисоветская интервенция и её крах (1917–1922)*. – М., 1987. – С.55. 21. *Лихолат А.В. Указ. изд-е*. – С.109. 22. *FRUS*. – 1920. – Vol.1. – P.236. 23. *FRUS*. – 1919. – Vol.IV. – P.405–412. 24. *FRUS. The Paris Conference*. – 1919. – Vol.VIII. – P.494. 25. *FRUS*. – 1919. – Vol.IV. – P.850. 26. *FRUS. 1919. Russia*. – P.782. 27. *Ibid.* – P.780. 28. *FRUS*. – 1920. – Vol.III. – P.377. 29. *Ibid.* – P.378. 30. *Arski A., Korta A., Safiand L. Zmowa grabiezcow. Awantura Pilsudskiego w 1920 r.* – Warszawa, 1951. – S.63. 31. *Бюллетень НКВД*. – 1920. – 5 сент. – № 30. – С.79; *Там же*. – 1920. – 18 окт. – № 36. – С.7.

Т.І.Плазова

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКО-ПОВСТАНСЬКОГО ШТАБУ

© Плазова Т.І., 2000

Висвітлено процес формування Українського партизансько-повстанського штабу – органу управління партизанським та повстанським рухом в більшовицькій Україні у період перебування українського уряду в еміграції на теренах Польщі. Особливу увагу приділено структурі Штабу та завданням, які виконували відділи.

The process of formation of Ukrainian Partisan-Insurgency Staff – the body of partisan and insurgent movement in Bolshevik Ukraine during exile of Ukrainian Government in Poland is elucidated in this work. The high attention is paid to the structure of the Staff and the fulfilled tasks of its sections.

У листопаді 1920 року Армія УНР разом з урядом, під натиском переважаючих більшовицьких військ змушена була перейти на польську територію, де й була інтернована. Незважаючи на поразку, український уряд сподівався, що за допомогою Польщі зуміє організувати із залишками армії збройний рейд в Україну, який, на його переконання, викличе загальне антибільшовицьке повстання, що приведе до відновлення УНР. Розпочалася бурхлива організаційна робота з його підготовки. У січні 1921 року між міністром оборони Польщі генералом К.Сосновським та головою Української військової місії у Варшаві генералом В.Зелінським було досягнуто порозуміння щодо спільних дій [1, арк.35]. У цьому ж місяці за сприяння польських військових властей та згідно з рішенням вищих урядових і військових інституцій УНР, у Тарнові при Головній команді військ УНР розпочалось формування Українського партизансько-повстанського штабу (УППШ). Штаб, за пропозицією начальника Генерального штабу армії УНР генерал-хорунжого В.Петріва, безпосередньо підлягав Головному отаману військ УНР С.Петлюрі, як головнокомандувачу всіх українських регулярних і повстанських військ [2, ф.1075, оп.2, спр.482, арк.46].